

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Ioana Bican

Prof. univ. dr. Bruno Mazzoni

Coperta: Sandro Botticelli, Inferno XVIII

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu, nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

ALBERTO CASADEI

DANTE

Istoria aventuroasă a *Divinei comedii*
de la pădurea întunecoasă
la realitatea augmentată

Ediție îngrijită de:
Monica Fekete, Mirona Bence-Muk și Delia Morar

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2021

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Dante: istoria aventuroasă a Divinei comedii de la pădurea întunecoasă la realitatea augmentată / ed. îngrijită de: Monica Fekete, Mirona Bence-Muk, Delia Morar. - Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2021

ISBN 978-606-37-1183-1

I. Fekete, Monica (ed.)

II. Bence-Muk, Mirona (ed.)

III. Morar, Delia (ed.)

82.09

Alberto Casadei

Dante. Storia avventurosa della *Divina Commedia* dalla selva oscura alla realtà aumentata

© 2020 IL SAGGIATORE

Via Melzo 9 – 20129 Milano - ITALIA

<https://www.ilsaggiatore.com>

Pentru versiunea în limba română

© 2021 Presa Universitară Clujeană. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace,
fără acordul Presei Universitare Clujene,
este interzisă și se pedepsește conform legii

Cuprins

Notă asupra ediției	7
PREFAȚĂ. Ce se poate desprinde din această carte	11
1. Iubirea și versurile noi (1265-1292)	23
2. Abaterea de la calea cea dreaptă și politica (1293-1302)	51
3. Exilul și cunoașterea supremă pe Pământ (1302-1307)	79
4. Între <i>Infern</i> și <i>Purgatoriu</i> Istoria și iluziile noului Imperiu (1307-1313)	107
5. „Mai sus de sfera celei mai largi spire” <i>Paradisul</i> și cunoașterea supremă în cer (1313-1321)	143
6. De ce Dante nu mai este doar un simplu clasic?	183
Bibliografie esențială	237
ANEXĂ. Cronologia operelor dantești	241
Mulțumiri	247

1.

Iubirea și versurile noi (1265-1292)

Dante, familia Alighieri și Florența din 1265 până la sfârșitul secolului al XIII-lea

Durante degli Alighieri (mult mai des menționat în documente ca Alagheri sau Aldighieri) s-a născut în Florența sub constelația Gemenilor, într-o zi neprecizată exact, cândva între lunile mai și iunie ale anului 1265. Așa cum se poate intui, încercările de a stabili cu exactitate acea zi au fost numeroase, însă niciuna nu a condus la concluzii certe: se iau în considerare două date, 29 mai sau 13 iunie, însă acestea sunt doar ipoteze, cum se întâmplă adesea în reconstruirea biografiei unui poet atât de cunoscut pentru opera sa, pe cât de necunoscut sub numeroase aspecte ale vieții. Datele cunoscute se rezumă la câteva zeci și se întâmplă adesea să nu fie interpretabile în mod univoc. Este inutilă, așadar, îndârjirea exagerată de a încerca să-i urmărim toate mișcările, atunci când pe noi ne interesează mai cu seamă marile sale opere, de inserat, bineînțeles, în

măsura posibilităților, în contextul lor istoric, iar apoi de citit și de admirat pentru caracteristicile și pentru valoarea lor artistică: și tocmai asupra acestor aspecte vom încerca să ne concentrăm aici.

Cu siguranță, toată lumea știe că Florența era, în perioada de tinerețe a lui Dante (a fost mereu numit cu acest diminutiv), un oraș în care predominau familiile ce aparțineau facțiunii guelfilor, în general (dar cu multe variabile) apropiate puterii ecleziastice, în vreme ce ghibelinii erau susținători ai Imperiului: însă aceștia din urmă au fost alungați definitiv în 1267, după ani de confruntări violente. Din acel an, orașul a prosperat mai ales în sectorul comerțului și a dezvoltat în interiorul său dinamici sociale care nu puteau fi ținute sub control cu ușurință. Precum în alte centre din Toscana, s-au format cu repeziciune două grupări diferite în facțiunea guelfilor, cea legată de vechea tradiție nobiliară (negrii), și cea compusă din familii îmbogățite datorită comerțului, fiind, așadar, urcate de puțină vreme pe scara socială (albii).

Familia Alighieri nu era o familie din înalta nobilime, adică de magnați. Magnații erau alții, spre exemplu familia Donati, a căror descendență datează cel puțin din secolul al XI-lea, dominând gruparea guelfilor negri prin Corso, puternic și fără scrupule, născut în jurul anului 1250, implicat în conflicte politice încă din 1286 și considerat mai apoi unul dintre autorii victoriei de la Campaldino, nu departe de Arezzo, în 1289, când guelfii

au reușit să învingă ultima mare armată a ghibelinilor toscani. La acea bătălie a participat și Dante, chiar dacă nu ne spune multe despre acel eveniment, însă experiența directă într-un conflict militar a lăsat multe amprente în operele sale.

În ultimul deceniu al secolului, cu aproximație, grupuri de comercianți bogați sau personaje legate de Breslele majore, adică de corporațiile mai importante, precum cea a Judecătorilor și a Notarilor, s-au adunat în jurul familiei Cerchi, cea mai de vază familie dintre guelfii albi, fiind în favoarea unei deschideri mai ample în guvernarea orașului. Principalul ei exponent era Vieri (diminutiv de la Oliviero), numit cavaler în 1267 pentru merite antighibeline, mai degrabă moderat din fire, dar dând și el dovadă de curaj la Campaldino. Unitatea care s-a stabilit cu acea ocazie între florentini a fost repede uitată.

De fapt, în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea ciocnirile dintre familiile Cerchi și Donati, vecini în cartierul Porta San Pier Maggiore, la mică distanță de actuala Piazza della Signoria, au crescut neconținut. Rivalității legată de puterea pe care o dețineau cele două familii s-a mai adăugat una, de natură personală, între prea iubitul, dar temătorul Vieri de' Cerchi și detestatul, dar abilul Corso Donati, disprețuitor față de rivalul său pe care-l numea „măgarul din Porta”. Apoi, într-un tablou care ar fi dificil de sintetizat, se puteau surprinde luptele provocate de interesele economice, fie ale unei

părți, fie ale celeilalte, și cele legate de ingerința politică de forțe, care nu erau limitate doar la comunele toscane, precum cea a papei teocratic și absolutist, Bonifaciu al VIII-lea (la putere de la sfârșitul anului 1294), interesat de extinderea domeniilor sale. În Florența s-a ajuns la decrete împotriva magnaților, cum sunt cele emise în 1293 cu girul puternicului om politic, apropiat de populari, Giano della Bella, și la o progresivă înăsprire a măsurilor împotriva căpeteniilor nelegiuite, cu presiuni și contrapresiuni, până la fatidicul an 1300, la care vom ajunge în curând.

Dar într-un context atât de înrăutățit, ce puteau să facă familiile din clasa mijlocie superioară, de mică nobilime și cu un patrimoniu restrâns, mereu supuse răsturnărilor politice, din cauza unei eventuale alianțe greșite? În ceea ce-i privește pe membrii familiei Alighieri, aceștia s-au împărțit pe mai multe fronturi. Unii s-au îndreptat în mod categoric înspre comerț, aliindu-se așadar cu Breslele mai active din punct de vedere economic, așa cum a procedat Bello împreună cu fiii săi, acuzați în diferite rânduri de delapidare și chiar implicați în încăierări și episoade violente: la fel s-a întâmplat și cu Geri, asasinat după 1280, poate de către un membru al familiei Sacchetti și nerăz bunat de Alighieri (este amintit în cântul XXIX din *Infern*, unde Geri del Bello este condamnat ca semănător de discordie). Alții aleg calea împrumuturilor, nu fără acuze de cămătărie, practică des

întâlnită în acea epocă: în acest sector, protejat de Bellincione, fratele lui Bello, a activat tatăl lui Dante, așadar Alighiero al II-lea, niciodată menționat de către fiul său și despre care se cunosc puține lucruri. A avut cu siguranță două soții, prima fiind Bella (Gabriella degli Abati?), mama poetului: despre ea nu a vorbit niciodată în mod direct, dar sunt numeroase paginile în care sunt descrise gesturile de afecțiune dintre mamă și fiu. Totodată, cunoaștem cu certitudine existența unei surori, Gaetana sau Tana, care este probabil cu câțiva ani mai mare și consangvină cu Dante, spre deosebire de ceea ce se credea în trecut, și anume că aceștia ar avea mame diferite. După moartea Bellei, petrecută probabil la începutul anilor șaptezeci, Alighiero s-a căsătorit cu o altă femeie înstărită, Lapa di Chiarissimo Cialuffi, cu care l-a avut cu siguranță pe Francesco, fratele vitreg al lui Dante, alături de care s-a implicat adesea în activități financiare. În principiu, la moartea lui Alighiero, survenită înainte de 1283 sau chiar înainte de 1277, familia se afla într-o condiție economică destul de bună, deși mereu oscilantă, ceea ce i-a permis lui Dante să se dedice întâi de toate studiului, chiar dacă nu în mod sistematic, fără a urma așadar un curriculum universitar în întregime. De fapt, în ciuda prezențelor sale destul de certe la Bologna în anii optzeci (pentru a nu mai pomeni de șederea sa la Paris, aproape sigur imaginară), Dante nu a întreprins un parcurs de studii conform normelor epocii, dar a putut

frecvența lecțiile deschise publicului, probabil în cadrul școlilor ordinilor religioase din Florența, poate și din alte orașe, fără însă a obține o diplomă. Însă, în ultimul deceniu al secolului s-a apropiat, mai cu seamă de la vârsta de treizeci de ani (1295), și de activități politice, în calitate de reprezentant al Breslei Medicilor și a Spițerilor.

De ce se alătură Dante Breslei Medicilor și a Spițerilor?

În acest context putem începe să interpretăm puținele date istorice cunoscute pentru a ne întreba, precum s-a întâmplat deseori: de ce tocmai acea Breaslă? În ce fel Dante, legat prin tradiția familiei de activitățile de împrumut sau de comerț, putea fi considerat un medic (spițerii fiind farmaciștii sau vânzătorii de diferite arome coloniale)? Înainte de toate, e nevoie să amintim faptul că la acea vreme medicina era strâns legată de cunoștințele filosofice, în special de matrice aristotelică, iar mulți dintre erudiții acestei științe erau și comentatori ai textelor grecești sau latine, începând cu cele ale lui Hipocrate și Galenus, recitate în baza competențelor moderne, precum cele elaborate și transmise în cadrul centrelor universitare din Salerno sau Bologna. Pentru a exercita profesia, era necesară o recunoaștere universitară atestată, însă pentru a face parte din Breaslă puteau fi suficiente competențele dezvoltate în domeniul filosofiei și al fiziologiei: competențe pe care Dante a demonstrat că le deține deja

prin intermediul primelor poezii și în *Viața nouă*, completată cu mare probabilitate în jurul anilor 1292-1293, iar apoi prin *Ospățul* și prin numeroase pasaje din poemul său, unde va descrie cu precizie simptomele multor afecțiuni, procesele genetice, legăturile dintre influența astrală și constituția fizică și multe alte teme din sfera medicală conform canoanelor secolelor XIII-XIV.

Dante începuse deja să refuze o concepție așa-zis „materialistă” asupra vieții, după cum reiese încă din primele sale producții literare, și nu era în sintonie cu bancherii și cu comercianții. O altă Breaslă majoră căreia ar fi putut poate să i se adreseze, cea a Judecătorilor și a Notarilor, care erau de obicei buni literați, dacă nu chiar poeți, era foarte selectivă și coercitivă în ceea ce privește studiile în domeniu: Dante a dobândit cu timpul bune competențe în drept, dar nu a primit niciodată o diplomă universitară. Aderarea la grupul Medicilor a fost posibilă, așadar, în baza deținerii unor competențe specifice (sunt invocate și alte motive, mai puțin probabile) și a înclinației tânărului Alighieri spre aprofundarea chestiunilor filosofice, cu relativele implicații în domeniul medicinei și al științelor.

Însă unde anume ar fi putut să studieze Dante? Se vorbea de Florența, unde poate a frecventat mai ales după anul 1292, școala dominicanilor – *studium* – din cadrul Bazilicii Santa Maria Novella sau cea a franciscanilor din cadrul Bazilicii Santa Croce, ambele dotate cu biblioteci,

de altfel, greu accesibile unui laic. Sau e posibil să fi frecventat cel mai mare centru universitar italian al vremii, și anume Bologna, cu o bogată ofertă de discipline legate de studiile juridice în sens general (în consecință și filosofice, retorice etc.), care necesitau oricum o dăruire constantă (Dante ar fi putut să facă acest lucru poate între anii 1285-1287, dar nu există vreo mărturie)? Sunt aspecte care încă se dezbate și care nu pot fi rezolvate în lipsa unor documente din acea perioadă, dar care pot fi abordate descifrând urmele formării sale, ce au rămas tipărite în propriile texte. Cu siguranță vocația tânărului Alighieri a fost aceea de a dobândi o cunoaștere elevată, solidă în toate disciplinele Triviumului (gramatică, retorică, dialectică sau filosofie) și ale Quadriviumului (aritmetică, geometrie, astronomie, muzică), cele șapte arte liberale pe care doar cei docti le stăpâneau cu abilitate. La început, formarea sa a fost probabil nesistematică, dar aprofundată ulterior în mai multe rânduri, cu intenția de a-și dobândi competențe solide, de fructificat în viața publică, inevitabil asimilate mai apoi și în scriitura poetică.

Viața reală și operele literare

Este nevoie acum de un alt efort de interpretare, impus de faptul că, la sfârșitul secolului al XIII-lea, legăturile între viața reală și operele literare erau cu mult diferite față de cele actuale. Despre întâmplările cotidiene

ale familiei în care a trăit, Dante nu ne spune nimic în mod direct. Nici măcar despre soție, Gemma Donati, de aceeași vârstă cu el și care aparținea – chiar dacă nu unei ramuri principale (era fiica lui Manetto, cavaler avut, dar mai puțin prestigios) – familiei magnate din fruntea guelfilor negri și, în consecință, era rudă cu Corso, promisă deja lui Dante în 1277, pentru a-i deveni soție în jurul anilor 1291-1292 (unii speculează 1285, dar e puțin probabil). Cei doi au avut cel puțin trei copii, ale căror date de naștere nu sunt cunoscute: Iacopo și Pietro sunt cei mai cunoscuți, printre altele fiind și comentatori ai poemului scris de tatăl lor; apoi este Antonia, călugăriță clarisă la mănăstirea Santo Stefano degli Ulivi din Ravenna, cu numele de Beatrice. De abia recent s-a descoperit existența unui alt fiu, probabil legitim, Giovanni, care se afla în octombrie 1308 la Lucca pentru o vânzare-cumpărare, iar apoi, în mai 1314, la Pagnolle, aproape de Florența, unde participă ca martor la întocmirea unui act notarial. El ar fi cel mai în vârstă, însă după acel an nu au mai fost găsite alte informații, motiv pentru care ar trebui să considerăm că a încetat din viață la o vârstă fragedă sau că s-a îndepărtat de familie din motive necunoscute.

Dacă ar trebui să punem laolaltă toate piesele de puzzle, nu am ști prea bine cum să le îmbinăm: când anume s-au născut acești copii în cursul ultimului deceniu al secolului al XIII-lea, care a fost viața lor și cea a mamei după exilul tatălui, de ce Giovanni dispare fără urmă?